

Külső-felsővárosi csillagséta

Biztosan nem én vagyok az egyetlen, aki úgy érzi, egy élet is kevés lakhelyünk, Budapest megismerésére. Több évtizede koptatom a pesti flashtert, mégis minden sarkon van valami számomra új látnivaló. Így van ez akkor is, ha kedves időtöltésemről, a csillagászatról van szó. Nem is sejtjük, hogy mennyi ezzel kapcsolatos emlék, látnivaló lapul a néhol kopott, patinás épületek homlokzatán, a bérházak belsejében, ezért örömmel veszek részt a Magyar Csillagászati Egyesület által szervezett sétákon.

A februári csillagsétát is Mizser Attila szervezte, aki ezúttal személyesen nem tudott jelen lenni, így alapos előkészület és pár segítő amatőrtárs részvételével folyt az ismeretterjesztés. Eddigi sétáinkon főként a budai oldal és a Belváros csillagászati emlékeire helyeztük a hangsúlyt. Vajon milyen látnivalókat tartogat a XIV., VII. és VI. kerület, a régi Külső-Felsőváros?

Corso, avagy Stefánia. Első állomásunk és a gyülekező Zuglóban a régi úri kaszinó, a mai Stefánia palota előtt volt. A palotát 1895-ben neobarokk stílusban építette Meinig Artúr német származású építész. Az épület és a kaszinó létesítését báró Atzél Béla kezdeményezte, és miután gróf Eszterházy Mihály is felkarolta, két év alatt sikerült az úri társaságnak a „méltó társasági színhelet” birtokba venni. Az épületet a kor minden pompájával rendezték be. Gőzfűtéssel és elektromos árammal is felszerelték, hogy az illusztris látogatók semmiben se szenvedjenek hiányt. 1947 óta a Honvédség kulturális központjaként működik. A szép épület önmagában is megér egy állomást, de ez esetben csillagászati vonatkozású oka volt a helyszínnek, ugyanis 2017. augusztus 15-e óta egy percpontosságú napóra található a kertben. A napórát Dr. Balla János nyugállományú hadmérnök ezredes számításai alapján Mihalik József mérnök alezredes tervezte. Az ekvatoriális napóra két számla-

A Balla-napóra két számlappal készült. A nyári félfé számlapja (fent) csak akkor kap napfényt, amikor a Nap az égi egyenlítőről északra tartózkodik, a téli félfé számlapja pedig akkor, amikor a Nap az egyenlítőről délre jár (fotó: Török Tünde)

pot kapott (nyári és téli időszámítás szerinti beosztással), a korrekciókat pedig külön táblázat tünteti fel. Ezeket figyelembe véve a használó az óra mutatóját a korrekciós skála megfelelő értékéhez elforgatva a pontos időt fogja megkapni, mivel a mutató a számlappal együtt forgatható. A mutató árnyéka percre pontos időt fog mutatni. A napórát Boros-Oláh Mónika mutatta be, aki maga is aktívan részt vett a napóra létrejöttében, hiszen ő készítette el a számlapok digitális terveit.

Dobai-bérpalota, Thököly út. Tovább sétáltunk a kora tavaszi napsütésben a Thököly úton található következő állomásunkig. A cél a 62-es számú ház, melyen egy szerény tábla áll: „Dobai János bérpalotája

1908-ban épült Habicht Károly műépítész terve alapján". A neobarokk Dobai-villa széke nyeni húzódik meg a Thököly úton. Aki a Keleti pályaudvar felé tart, talán felfigyel rá, hiszen még mindig jó állapotban található, bár nem olyan pompás, hogy nagy érdeklődésre tartson számot. A régi telefonkönyvben (1929. május) ezen a címen azonban egy ismert nevet is találunk: itt lakott Kövesligethy Radó csillagász, geofizikus.

Kövesligethy Radó (1862–1934) mint Konek Radó látta meg a napvilágot az akkor az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó Veronában, de miután apja elhagyta a családot, a gyermek nevelőapja nevét kapta. Új családjának köszönhetően több helyen is lakott Európában: gyermekkorát Augsburgban, gimnáziumi éveit Pozsonyban töltötte. Bécsben járt egyetemre, ahol fizikát, csillagászatot és asztrofizikát hallgatott. Már gimnáziumi éveit alatt fizetett obszervátor volt Konkoly Thege Miklós magánobszervatóriumában, de a kiskartali csillagvizsgáló indításából is kivette részét. Dégenfeld Schomburg Berta grófnő társaságában észlelte az S Andromedae-t, az első ismert extragalaktikus szupernóvát.

Később Eötvös Loránd hatására a geofizika felé fordult figyelme, és már elejétől kezdve részt vett a híres ingakísérletekben. Az asztrofizika mellett a szeizmológia lett kutatási területe, s amikor a Magyar Tudományos Akadémia a tagjai közé választotta, székfoglalóját is a földrengés-kutatással kapcsolatban tartotta meg. 1906-ban megalakította a Földrengési Számláló Intézetet és Földrengési Obszervatóriumot. Rengeteget publikált, népszerűsítette a természettudományokat; írásai megjelentek a Természettudományi Közlönyben és az Urániában is. Csillagászati tankönyve megalapozta a hazai szaknyelvet.

Kosztolányi Dezső 1925-ben készített interjú Kövesligethyvel Az Est számára. Ebből az interjúból egy sokoldalú, klasszikus tudós képe bontakozik ki: kitűnően beszélt olaszul, franciául, németül, angolul, de a holt nyelveket, a latint és az ógörögöt is kitűnően ismerte. Írt egy színdarabot is, A szfé-

rák harmóniája címmel. Élete végéig azon munkálkodott, hogy előre lehessen jelezni a földrengéseket. Ahogyan Kosztolányinak mesélte, nagy fájdalom, hogy életében sohasem élt át földrengést.

Tovább indulunk a Thököly úton, célunk a Keleti pályaudvar. Már látni az impozáns indóházat, de a Verseny utca sarkán álló épület még kitakarja a teret. Nem sokan tekintenek felfelé rohanó világunkban, pedig néha érdemes. Nézzünk csak fel arra az 1895 körül épült historizáló épületre: csak nem Nap-díszítést találunk rajta? Vajon ki álmodta meg? Sajnos sem tervezőjéről, de még építetőjéről és építőjéről sem találunk feljegyzést. De itt is a Keleti pályaudvar! Képzeljük el, hogy 1940-es éveket írunk. Felfordult világunkban azért vannak, akik a tudományhoz és hobbijukhoz menekülnek, és például járdacsillagászkodnak. Ilyen ember volt Álló József, aki korának egyik pesti nevezetessége volt.

Szigorú tekintetű Nap-arc a Thököly út és a Verseny utca sarkán álló épület homlokzatán (Mizser Attila felvétele)

Baross tér, Keleti pályaudvar. Az 1940-es, 1950-es években, de még két évtizeddel később is fel-felbukkant egy házilag készített refraktor Budapest utcáin. A 8 cm-es távcsőhöz, amely azimutális szerelésű állványon állt, tartozott egy távcsőkezelő is. Ő volt Álló József amatőr csillagász, aki nagyon sok embert hozott közelebb a csillagokhoz. Népszerűek voltak bemutatói az 1948-as és 1950-es Mars-oppozíció idején, de sokszor tartott Nap-bemutatókat is itt, a

Keleti pályaudvar előtt. Bárki megnézhetné a napfoltokat 1 forintért cserébe, ami, ha azt vesszük figyelembe, hogy 1946-ban egy doboz cigarettáért 2 Ft-ot kértek, nem is volt annyira olcsó. Ennek ellenére mindig szép tömeg vette körül, a csillagászatra szívesen áldoztak az emberek.

Csikágó. Sietnünk kellett, ezért gyorsan irányt váltottunk: máris Erzsébetváros szívében, a „Csikágóban”, a Hernád utcában sétáltunk tovább. 1896–98-ban ezen a területen többnyire háromemeletes, körfolyosós épületek nőttek ki a földből rekord gyorsasággal, egymást derékszögben metsző utcákon. A gyors építkezés és a tervezett épületek sokakat Chicagóra emlékeztetett, így ragadt a név erre a területre.

A tudomány allegóriája. Mozaik a Hernád-udvar homlokzatán (Mizser Attila felvétele)

A VII. kerület, akárcsak a többi belső kerület, minden szegletében maga a történelem. Az épületek stílusukban és néha – sajnos – állapotukban is mesélnek az elmúlt évszázadról, de legalábbis évtizedekről, csak meg kell őket látni és hallani. A Hernád és Marek József utca sarka is egy ilyen pont, ahol egy szép szecessziós stílusú lakóház kapott helyett.

A Hernád-udvar két telek egyesítésével jött létre, ahová a tulajdonos, Ziegler Géza (akinek semmi köze Gárdonyi Gézához) tervezett és építtetett egy több emeletes bérházat 1913–16 között. Az épület számunkra a Hernád utcai homlokzatán látható színes mozaikjai miatt érdekes.

A négy, 1–1 méter magas mozaik négy különböző csoportot mutat be. Sétánkhoz leginkább a bal oldali illik: egy hölgy bagollyal, utóbbi valószínűleg az értelmiség és a tudományok szimbóluma (gondoljunk csak Pallasz Athénére, akinek szent állata a bagoly volt), mellette a munkás áll, a következő falrészek pedig a földműves és kereskedő allegóriájával díszítettek.

Következő állomásunkhoz már a Damjanich utcában sétáltunk végig.

Ligetváros. Erzsébetváros ezen része mindig is jobb környéknek számított. Több az üzlet, közel a Városliget, újabb kori elnevezését is innen kapta. Szép széles utca a Damjanich, nagyobb a forgalom is, mint a belsőbb, kis utcákban. A 27-es számú ház falán tábla hirdeti: itt született Mici, a macsó magyar névadója, Karinthy Frigyes (1887–1935). A természettudományok, így a csillagászat iránt is érdeklődő Karinthyról több kötetnyi irodalmat találhatunk, nem szükséges bemutatni olvasóinknak. Micimackó mellett minden bizonnyal a legtöbben jól ismerik a „Tanár úr kérem”, vagy az „Így irtok ti” című műveit, már kevésbé ismertek más művei, pl. a Verne hatására írt kisregénye a „Nászutazás a Föld közepéjén keresztül”. Sok időt eltölthetünk volna itt Karinthyról beszélgetve, de időre kellett megérkeznünk következő állomásunkhoz, a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumhoz.

Budapest híres gimnáziuma, az eredetileg Evangélikus Német Gimnázium régi múlt-ra tekint vissza. A Deák téren (akkor még Széna tér, ide járt Petőfi Sándor is) kezdte el működését 1823-ban, majd átköltözött a Sütő utcába, ahonnan végül 1904-ben került mai helyére, a Városligeti fasorba. Az épületet Pecz Samu tervei alapján építették egy tömbbe a Fasori Evangélikus templommal együtt. A templom a legszebb a maga nemében a főváros protestáns templomai között. A neogótikus stílusú épület bejárata felett Róth Miksa mozaikja és 5 méter átmérőjű rózsaaablaka fogadja a látogatót.

Az 1905-ben felszentelt templom oltárképét Benczúr Gyula festette 1913-ban: A napkeleti bölcsék hódolása a kisdjed Jézus előtt c. képen feltűnik a „csillag”, amely a királyokat vezette a kis Jézushoz. A betlehemi csillag már régóta foglalkoztatja az embereket, vajon melyik csillag, milyen égi esemény lehetett? (Erről is olvashatunk Ponori Thewrewk Aurél Csillagok a Bibliában című könyvében.) Az oltárkép azért is jelentős, mert Benczúr összesen két oltárképet készített, a második a Szent István bazilikában található. Az oltárkép mögötti három üvegablak Jézust és a négy evangélistát (Márk, Máté, Lukács, János) ábrázolják.

Miután kigyönyörködtük magunkat, már várt minket Zombori Ottó, hogy sétánk egyik fő állomását, a Fasori Evangélikus Gimnáziumot bemutassa nekünk. Zombori tanár úr, az Uránia Csillagvizsgáló nyugalmazott igazgatója, csillagász, már több éve a gimnáziumban tart matematika és fizika órákat, így jól ismeri a gimnázium történetét, mely éppen olyan viharos, mint történelmünk.

Az épületegyüttes bejárását az udvarral kezdtük, mivel a gimnázium fala – a tanári szoba erkélye alatt – egy gyönyörű napórának ad helyet. A napóra, melyet Mikola Sándor tervezett, a Kölber Dezső festőművész által 1906-ban készített freskó felső részén található. A festmény az athéni iskola tanulóit ábrázolja, akik egy görög bölcs valószínűleg csillagászati előadását hallgatják. A képen láthatunk egy armilláris szfé-

rát, a napóra körül az állatövi csillagképek szimbólumait, a freskó alatt pedig egy analemagörbét. A napóra maga kör alakú, 1 méter átmérőjű. 1952-ben a freskó eltűnt. Az emlékezetből azonban nem múlt el: civil összefogásból 1991-ben felújították, így ma ismét régi fényében pompázik. A munka Gulyás Dénes festőművészt és Rác András mozaikművészt dicséri.

A gimnázium magában hordozza a történelmet, már a bejáratnál az egykori jeles tanulók listáját olvashatjuk. Olyan neveket találunk itt, mint Balázs Béla asztrofizikus, Neumann János matematikus, Wigner Jenő fizikus, Sztehló Gábor lelkész, Faludy György költő vagy Medveczky Ádám karmester – és a lista nem is teljes.

Zombori Ottó végigkialauzolt bennünket a gimnázium hatalmas épületén, sőt, még egy rögtönzött csillagászat órát is tartott nekünk, rengeteg szemléletes kellekkel kiegészítve az előadást. Sok időt töltöttünk a gimnáziumban, ahol mindent bejártunk a legfelső emelettől a földszinti könyvtárig bezárólag. Az épület gyönyörű, élmény lehet itt tanulni.

A Nap már lemenőben volt, ránk viszont még várt egy kis séta. A Városligeti fasorban folytattuk utunkat, annak is az Erzsébetvároshoz tartozó oldalán. A fasor elején, a Király utcánál még egy gyönyörű templom akadt utunkba: 1933-ban itt kötött házasságot Kulin György, a Magyar Csillagászati Egyesület alapítója Blahó Magdolnával. A Városligeti Református templom és mellette a parókia Laky Adolf támogatásával jött létre, mecenatúrája tette lehetővé a szecessziós stílusú épület felépítését 1913-ban. A homlokzatot Zsolnay-majolikák díszítik, az üvegablakok közül pedig hármat itt is Róth Miksa készített. A templomot csak kívülről tudtuk megnézni, de úgy döntöttünk, a bejárat ideális hely lesz a szokásos csoportkép elkészítéséhez. Így is lett: a csoportkép elkészült Erzsébet- és Terézváros határán.

Erzsébet-Terézváros. Az 1700-as években a város a mai Szív utca vonaláig húzódtott, azon túl megműveletlen terület feküdt.

A farsói evangélikus gimnázium híres napóra-freskója (Török Tünde felvétele)

Lassan kezdődött el a terület megművelése, de jöttek az első építkezések, és a század végére ez lett Pest legnagyobb külvárosa a maga több mint 500 házával. 1777-ben Mária Terézia 1751-es látogatásának emlékére a Terézváros nevet kapta a korábban csak Felső-Külsővárosnak nevezett kerületet. Gyorsan nőttek ki a házak, új utcák jöttek létre, kezdett igazi fővároshoz tartozónak tűnni ez a vidék.

1873-ban egyesült Pest, Buda és Óbuda. Felső-Külsőváros Király utcától délre fekvő területe ekkor vált ki, és lett önállóvá. A városrészt Erzsébet királynéről szerették volna elnevezni, ehhez pedig a király 1882-ben adta hozzájárulását.

Ehindultunk Erzsébetvárosból Terézvárosba, és ehhez mindössze egy zebrán kellett átkelnünk a Lövölde téren. Az itt lakók jól ismerik a tér Felsőerdősor úti sarkán található szobrot. Varga Imre alkotása Kösztler Artúrról, vagy ahogyan a világban ismerik, Arthur Koestlerről. A szobor leghíresebb művére, a Sötétség délben c. regényére utalva ábrázolja az író. Arthur Koestler (regény- és újságíró, társadalomfilozófus) Terézváros szülötte, de a történelem és zsidó származása folytán élete Magyarországtól

távol telt. Az évek során politikai és filozófiai nézetei is sokat változtak. Kalandos élete Londonban ért véget, betegségére végül öngyilkossága tett pontot.

Arthur Koestler tudományos művei közül az „Alvajárók” a legnépszerűbb. A könyv a csillagászat történetét veszi végig a kezdetektől Newtonig. A mű nemcsak egyszerűen csillagászat-történet, hanem tudományfilozófiai mű is egyben. Az univerzumról alkotott képünk változását vizsgálja egy-egy kiválasztott tudóson keresztül, többüket „lesegítve a talapzatról, ahová a

Csapatunk a farsói református templom bejáratánál

tudományos mitográfia állította őket” írja. Elgondolásaival, néhol provokatív gondolataival évtizedekre meghatározta a közvélekedést Kopernikusszal vagy Galileivel kapcsolatban.

Ha már Galilei, folytassuk egy kis utcán utunkat! A ma Németh Lászlórlól elnevezett utcában emlékezzünk meg a nagy tudósról, Galileo Galileiről, akinek oly sokat köszönhet a csillagászat, és aki anyyira megharagította az egyházat, hogy egészen 1992-ig kellett várni, hogy megsemmisítsék az inkvizíció elmarasztaló ítéletét. A mi Németh Lászlónk Galilei című darabja pedig a hatalom és a másként gondolkodás immár klasszikussá nemesedett megfogalmazása.

Terézváros szívében sétálunk, minden ház a történelemről mesél. Sok homlokzaton még ott a golyó ütötte sebek, melyek a világháború vagy 1956 emlékét őrzik. Üdítő kivétként egy-egy épület már szépen felújított arcát mutatja, mintegy emlékeztetve, hogy egy egykor gazdag kerületben járunk.

Arthur Koestler szobra Varga Imre alkotása (2009).
Fotó: Wikipédia

Lassan közeledünk sétánk vége felé. Az Oktogonnál, a 4-es 6-os villamos megállójánál álltunk meg, a Teréz körút 22-es számú házzal szemben. Vajon hányan látták már az épület tetején a nap- és a holdarcot és az óramotívumot? Vajon mi lehet a története ennek a palotának? Építtetője és tulajdonosa a Wienerberger téglagyár tulajdonosának fiaként látta meg a napvilágot. A jó családba született Richard von Drasche-Wartinberg geológiát hallgatott, amit nem csak úri

passzióknak tartott, hiszen felfedezőutakon is részt vett. Járt a Spitzbergákon, Kelet-Ázsiában, a Fülöp-szigeteken, és mindenhol komoly köztegyűjteménnyel tért vissza. A Teréz-körúti palotát befektetési szándékkal építtette. Az akkor Richardudvarnak hívott épületet Schmall Henrik tervezte 1886–87-ben. Schmall olyan fontos épületeket adott Budapestnek, mint az Uránia mozi vagy a Párisi udvar, megérdemli, hogy emlékezzünk nevére. A belső udvart egykor Róth Miksa üvegablakai díszítették. Sajnos az épület jelen állapota nem tükrözi előkelő történetét.

Lassan besötétedett, már csak egy állomásra volt időnk. A Dessewffy utca és a Teréz körút sarkán álltunk meg. Nevezetes hely ez az amatőr csillagászok számára. Régen itt, a Lenin körút 96-ban volt az Uránia bolt, ahol mindenféle optikát, sőt akár kész távcsövet is vásárolhatott az, akinek volt elég pénze az akkor igencsak borsosnak számító portékákra. Az olcsóbb optikai elemek már könnyebben elérhetőek voltak, de sokan főként alkatrészekért látogattak el a boltba, hogy aztán saját kezűleg építhessék meg távcsövéket. Legtöbben csak az olcsó, egytagú lencsét és az ebből készített távcsöveket engedhették meg maguknak, melyek igen rossz képet adtak.

A boltból és az akkori időkről Mátis András mesélt nekünk, számos korabeli történettel, dokumentummal színesítve előadását, pl. az Ezeremester egykori számával, melyben a házi távcsőkészítésről olvashatott az akkori ifjúság.

Már esteledett, mire úgy éreztük, lassan mennünk kellene. A kissé hosszúra nyúlt séta mindenkit kifárasztott, de remélhetőleg nem tántorított el attól, hogy a következőn is részt vegyen. Hogy az mikor lesz? Amikor februárban elbúcsúztunk egymástól, biztosak voltunk abban, hogy tavasszal folytatjuk. Ma már inkább azt mondjuk, reméljük, hogy minél hamarabb.

Tempus omnia revelat. Az idő mindenre fényt derít.

Török Tünde